

КИТАЙСЬКО-ЯПОНСЬКЕ СУПЕРНИЦТВО У ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Курнишова Юлія В'ячеславівна,
кандидат історичних наук

• Досліджено сучасний стан конкурентної боротьби Китаю та Японії за збільшення свого впливу в Центральній Азії. Основну увагу зосереджено на енергетичних, транспортних та економічних проектах, як альтернативних схемах співробітництва зазначених країн з регіоном.

Ключові слова: Китай, Японія, Центральна Азія.

Стрімке зростання інтересу до енергоресурсів Центральної Азії, поява там іноземних компаній, контингентів НАТО, різноманітних регіональних та позарегіональних гравців перетворює цей регіон на об'єкт гострого геополітичного суперництва. Після подій 11 вересня 2001 р., відбулася трансформація раніше периферійного статусу Центральної Азії у стратегічно важливий, а його значення як транспортно-комунікаційного вузла істотно зросло.

Особливістю Центральної Азії¹ є те, що регіон належить до так званих «географічно замкнених», тобто країни регіону відмежовані від морських магістралей кордонами двох країн і більше. Відповідно для центральноазійських республік важливими є не тільки реалізація їх ресурсного потенціалу, а й його диверсифікація через вихід на міжнародні ринки. У зв'язку з цим, країни регіону демонструють готовність до проведення багатовекторних зовнішньополітичних курсів, що стимулює активність позарегіональних зацікавлених країн.

Останніми роками все більше виявляють активність у регіоні Китай та Японія. І для Пекіна, і для Токіо Центральноазійський регіон становить значний інтерес з точки зору його нафтогазового потенціалу, реалізації економічних і транзитних проектів. Завданням даної статті є виявлення стану та характеру

суперництва Японії і КНР за збільшення свого впливу в Центральній Азії. Зосереджуючи основну увагу на енергетичному та економічному співробітництві Китаю і Японії з регіоном, неможливо не відзначити також деякі політичні та геостратегічні аспекти двостороннього співробітництва.

Ще кілька років тому основною причиною конфліктності китайсько-японських відносин серед дослідників вважався часовий паралелізм політичного вивіщення Китаю та Японії на основі їх глобальної економічної ролі [1, с. 50]. Однак світова фінансова криза порізно відобразилася як на внутрішній ситуації Японії і Китаю, так і на їх міжнародних позиціях. Порівняно незначний ефект кризи на економіку Китаю дозволяє Пекіну і надалі здійснювати активну політичну та економічну політику в Центральній Азії. Дана проблематика знаходить широке висвітлення, зокрема в роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників: В. Міхеєва, Д. Малишевої, О. Шевчука, А. Каукенова, Р. Суттера, Р. Менона [2], колективних монографіях [3]. Роль Японії в Центральноазійському регіоні розглянута недостатньо [4], а порівняння залучення Китаю і Японії до справ регіону останнім часом майже не здійснювалося, за незначними винятками – розгляд конкуренції цих країн у глобальному контексті [5].

Активізацію політики великих держав навколо Центральної Азії сьогодні можна пояснити тим, що до геополітичного комунікаційного ресурсу, який завжди був об'єктом боротьби великих держав, приєдналася енергетична складова. За влучним висловом одного з до-

¹Під цим регіоном у даному випадку розглядаються колишні середньоазійські країни СРСР, а також, у зв'язку з єдністю процесу формування нафто- і газопровідних комунікацій і транспортних коридорів, аналізуються проекти, що охоплюють Південну Азію – Іран, Афганістан та Пакистан.

слідників проблеми, надмірна політизація проблеми центральноазійських ресурсів призвела до «трубопровідного синдрому» [6, с. 86].

У цьому контексті, якщо політика КНР у регіоні становить цілком самостійне явище реалізації національних інтересів, то регіональна активність Японії не може розглядатися без урахування її основних зовнішньополітичних орієнтирів в міжнародній політиці. У зв'язку з цим окремих науково-дослідний інтерес становить координування зусиль Японії і США в Центральній Азії в рамках реалізації їх союзницьких відносин.

Прагматичний підхід Китаю до співробітництва з Центральною Азією: мотиви та інтереси

Економічна могутність Китаю в регіональному і глобальному масштабі істотно зросла за останні десять років. В умовах сучасної фінансової кризи перспективи Китаю є одними з найоптимістичніших², що посилює його провідну економічну роль як у світовій економіці взагалі, так і у Центральноазійському регіоні зокрема. Азійська фінансова криза 1997–1998 рр. дозволила Пекіну зміцнити свій авторитет у Південно-Східній Азії, оскільки тоді Китай запропонував державам регіону значну фінансову допомогу і низькопроцентні позики. Використання «кредитно-інвестиційної дипломатії» Китаю наразі зосереджене на регіоні Центральної Азії, Латинської Америки (Венесуела), Африці (Судан). Маючи налагоджені енергетичні відносини з Іраном та Пакистаном, Китай не схильний підтримувати міжнародні санкції проти цих країн.

За різними оцінками, до 2020 р. Китай потребуватиме 100–250 млрд куб. м газу щорічно [7], з них тільки приблизно половину він покриватиме за рахунок власного видобутку. Так само попит на імпорт нафти і нафтопродуктів у КНР буде збільшуватися на 10 % щорічно, сягнувши до 2010 р. 150 млн т.

²Для ілюстрації достатньо згадати озвучені Зб. Бжезінським та Г. Кіссінджером ідеї створення G-2 (США–Китай). Якщо ж говорити мовою статистики, то у першому кварталі 2009 р. зростання ВВП у Китаї складало 6,1 %. Це найнижчий показник Китаю за останні 10 років, але один з найбільших в світі в умовах кризи. Крім того, у січні 2009 р. у Технологічному інституті Джорджії (США) було оприлюднено доповідь, згідно з якою Китай вийшов на перше місце в світі за експортом технологічної продукції, а США і Німеччина опинилися на 2 і 3 місцях. Поки що Пекін поступається своїм конкурентам за виробничим потенціалом та технічною інфраструктурою, але розрив скорочується.

Забезпечення необхідного обсягу енергоресурсів має і в подальшому матиме критичне значення для забезпечення динаміки модернізації та розвитку Китаю. Фактично національна безпека КНР набула нового глибокого материкового виміру, а західний напрям зовнішньої політики виходить далеко за межі вузької регіональної стратегії.

До цього слід додати такий важливий чинник як гарантія стабільності й безпеки постачання енергоресурсів. Сьогодні через Малаккську протоку і Південно-Китайське море здійснюється постачання 80 % імпортованої КНР нафти. 6000 китайських танкерів щорічно постачають енергоносії до Китаю, перетинаючи Індійський океан [8, с. 331]. При виникненні конфлікту на цьому шляху або його заблокуванні (маршрут контролюється США та їх союзниками в регіоні) енергетична безпека Китаю буде поставлена під загрозу. Мінімізувати ці ризики дозволяють саме внутрішньоконтинентальні трубопроводи, що проходять територією дружніх із КНР держав.

Вищезазначене є важливими передумовами активної практичної, економічної та енергетичної політики Китаю в Центральній Азії.

16 червня 2009 р. на саміті ШОС в Єкатеринбурзі Китай запропонував надати пільговий кредит у розмірі 10 млрд дол. країнам Центральної Азії для ефективної боротьби з фінансовою кризою [9]. У лютому 2009 р. подібну угоду було досягнуто з Росією – в обмін на кредит у 25 млрд дол. Китай отримав довгострокове постачання нафти. Схожу домовленість було укладено і з Казахстаном на 10 млрд дол. (під час візиту президента Н. Назарбаєва до Пекіна у квітні 2009 р.) Навзамін Пекін значно збільшує свою частку в енергетичному секторі країни – Національна нафтогазова компанія Китаю (CNPC) придбає 50 % АО «Мангістау Мунай газ» (ММГ) [10]. Китай не є новим інвестором для Казахстану і вже володіє «Актобемунайгаз», на яку припадає 10 % нафти, що видобувається в Казахстані, половиною родовища Північного Бузачі (Мангістауська обл.), частиною активів PetroKazakhstan Inc. з вуглеводними родовищами Південно-Тургайського басейну включно та Шикментського НПЗ. Загальний обсяг нафти, який видобувається у Казахстані за участю китайських компаній, становить 20 млн т, з них китайська частка складає 13 млн т (всього у 2008 р. в республіці видобуто 58,7 млн т сирової нафти) [11].

Прокачка казахської нафти здійснюється через трубопровід Атасу–Алашанькоу. Потужність його поки що є невелика – близько 10 млн т на рік. У 2007 р. обидві сторони планували його розширення завдяки будівництву другої черги до каспійського порту Атирау, відповідно і потужність нафтопроводу мала збільшитися вдвічі.

У 2009 р. було досягнуто домовленість про надання Китаєм цільового кредиту Туркменії у розмірі 3 млрд дол. для промислового освоєння родовищ Південного Іолотаня [13]. Останній належить до четвірки найбільших газових родовищ світу і за прогнозами містить до 14 трлн куб. м газу, що є співставним із Штокманівським родовищем в Арктиці або Південним Парсом в Ірані.

Тож центральноазійський напрям є вкрай важливим для Пекіна з точки зору забезпечення гарантованого доступу до сировинних ресурсів та їх подальшого транзиту.

Наміри Китаю є очевидними – ефективно вкласти частину своїх величезних фінансових резервів у енергетичні проекти, де це є можливим. Країни Центральної Азії, на яких гостро позначилося падіння світових цін на енергоресурси, а також скорочення притоку іноземного капіталу, створюють для Китаю в цьому відношенні сприятливі можливості.

Відносини Японії з країнами Центральної Азії – синтез політики і енергетичних потреб

Активність Китаю не може не викликати відповідної реакції Японії, яку можна віднести до конкурента Китаю в політичній та транзитній сферах співробітництва з Центральною Азією. Регіон є цікавим для Японії з точки зору потенційного імпорту важливої сировини: газу, золота³ та урану⁴. Важливим чинником, що підштовхує Токіо до більш активного обстоювання власних інтересів в Центральноазійському регіоні, є також продовження антитерористичної війни в Афганістані, а також інтереси стримування міжнародної ваги Китаю, що стимулює **співробітництво Японії і США**, яке спрямоване

³За обсягами видобутку золота Узбекистан посідає 2-ге місце у СНД та 8-ге у світі.

⁴Казахстан поряд з Австралією та Канадою володіє одними з найбільших у світі запасами урану, який необхідний для роботи електростанцій. В Японії 30 % електроенергії виробляється атомними електростанціями. Згідно з існуючими угодами між Казахстаном та Японією до 2010 р. «КазАтомПром» забезпечуватиме 40 % необхідного Японії урану.

на залучення Центральної Азії до сфери їх впливу через різноманітні економічні та політичні ініціативи.

У 2006 р. Японією було висунуто нову політичну ініціативу «Трансформація Центральної Азії у коридор миру і стабільності». У ній виразно виявилися інтереси Японії, пов'язані з прокладанням нових шляхів доставки енергоресурсів Каспійського моря до портів у Пакистані та Індії, з тим, аби потім танкерами транспортувати до Японії. Не випадково при проголошенні ініціативи були присутні представники Афганістану. На практиці це означало реанімацію давнього проекту газопроводу Туркменістан–Афганістан–Пакистан–Індія (ТАП), лобістом якого давно вже виступали США.

Проект ТАП є непростим для реалізації, зважаючи на два чинники: відсутність стабільності в Афганістані, територією якого він має проходити, а також нез'ясованість питання – чи здатен буде Туркменістан задовольнити необхідні обсяги газу з огляду на його вже існуючі зобов'язання перед Росією, Китаєм, Іраном. Однак існування конкурентного проекту ірансько-пакистанського газопроводу «Мир» і домовленості щодо нього⁵ змушують США і Японію шукати шляхи скорішої реалізації ТАП. При цьому, якщо газопровід «Мир» буде побудовано, це матиме відчутні наслідки: по-перше, для Ірану – оскільки допоможуть йому вийти на зовнішні ринки з міжнародної ізоляції, а значить зменшити його вразливість перед США; по-друге, безпосередньо для США – оскільки заважатимуть схваленому Вашингтоном плану транспортування іранського газу до Європи через їхнього союзника – Туреччину (проект Nabucco також розрахований на родовище Південного Парсу), а по-третє, відкриває додаткові можливості продовження газової гілки до Китаю вздовж Карокорумського шосе. Не дивно, що Китай висловив зацікавлення увійти в якості третьої сторони (можливо замість Індії) до підписаної угоди між Іраном та Пакистаном.

Тож, співробітництво Японії з країнами Центральної Азії обумовлюється як геополітичним та ресурсним значенням регіону, так і його важливістю з точки зору союзницьких інтересів Японії та США.

Американсько-японський союз створює політико-стратегічне з'єднання між загальни-

⁵24 травня 2009 р. на зустрічі в Тегерані М. Ахмадінежад та А. Зардарі підписали угоду про будівництво газопроводу «Мир». Попередньо було отримано згоду Індії, що вона отримуватиме щорічно 90 млн куб м, а 60 – Пакистан.

мицілями американської стратегії щодо Китаю, тихоокеанською політикою Вашингтона та його інтересами в Центральній Азії. Таким чином, відбувається спресовування регіону з точки зору комплексної конкуренції великих регіональних гравців.

Важливим напрямом інвестицій і для Китаю, і для Японії у Центральноазійському регіоні є **транспортна інфраструктура**. Регіон розглядається Китаєм як коридор, що забезпечить у майбутньому сухоподільний вихід до Ірану та Європи. Основою майбутніх комунікацій мають стати залізниці. Зокрема Трансазійська залізниця, південний маршрут якої пов'яже тихоокеанські порти Китаю з Туреччиною [14]. До 2010 р. Китай планує побудувати дві залізниці прямого сполучення до Центральної Азії, а саме: Китай–Киргизстан–Узбекистан та Цзинге–Хоргос, яку буде сполучено з казахстанською залізницею.

У 2008 р. було досягнуто домовленості між урядом Казахстану та Світовим банком щодо фінансування будівництва ділянки дороги Шикмент–Актобе довжиною 1025 км. Дорога стане частиною проекту шляхопроводу, який буде прокладено від казахстансько-китайського кордону (Хоргос) до кордону з Росією (Срим) і передусім стане частиною масштабного транс'євразійського проекту «Західний Китай – Західна Європа» (через територію Казахстану, Росії, України). В рамках цього проекту передбачається також співробітництво з Азійським банком розвитку, Ісламським банком розвитку та Європейським банком реконструкції та розвитку.

Цільові проекти японських інвестицій у регіоні передусім охоплюють інфраструктуру (аеропорти, дороги, залізниці). Це свідчить, що отримання контролю над транспортними коридорами є пріоритетним аспектом японських інтересів у регіоні. Зокрема Японія надає допомогу Таджикистану у будівництві шляхопроводу до Афганістану. Узбекистан, який був найбільшим реципієнтом японської грошової допомоги (ОДА), отримав японські кошти на будівництво аеропорту та доріг. Так само більшість проектів з реконструкції доріг Афганістану відбувалися за участі Японії. Доступ до використання центральноазійських республік у якості територій для переправлення вантажів є дуже важливим для військ США і НАТО в Афганістані. Тому, розвиваючи і надалі проекти в Центральній Азії, Японія не тільки забезпечує вже згадувані національні інтереси ресурсного забезпечення, а й збіль-

шує свою роль з точки зору союзницьких зобов'язань зі США.

Завдяки спонсорській підтримці Японії Азійський банк розвитку ще у 2000 р. започаткував Центрально-Азійське регіональне економічне співробітництво (CAREC), яке охоплює Азербайджан, Китай, Афганістан, Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан і Монголію. Основною метою програми проголошено відкриття доступу центральноазійським республікам до морів через такі основні напрями діяльності, як розвиток торговельних, енергетичних та транспортних проектів.

Показовим є рівень **торговельного співробітництва**. У середньому на частку КНР припадає не більше 15 % зовнішньоекономічного обігу країн регіону, а сукупна частка цих країн у зовнішній торгівлі Китаю складає 0,7 %. В імпорті та експорті Японії сукупна частка всіх центральноазійських країн ледь сягає 1 %. Об'єктивною перешкодою торгівлі між Японією та центральноазійськими країнами є географічна віддаленість. Крім того, японську сторону не влаштовує, що практично всі транспортні шляхи Центральної Азії орієнтовані на Росію. Істотним негативним чинником виступають високі транспортні тарифи для транзиту вантажів через Китай. Нарешті, Японія не розглядає даний регіон як ринок збуту своєї продукції через низьку купівельну спроможність населення. Імпорт високих японських технологій є не доцільним з огляду на велику різницю рівнів промислового виробництва. Виключення становить продукція машинобудування та устаткування для енергетичної сфери.

На протигагу Японії, Китай здійснює масштабну експансію своїх товарів на ринки Центральної Азії. Потoki китайського імпорту завдають відчутної шкоди місцевому бізнесу, подекуди заважають розвитку виробництва, як наприклад, у текстильній промисловості.

Рівень залучення Китаю і Японії до багатосторонніх інтеграційних проектів також є непропорційним. ШОС для Китаю – це інструмент не стільки військово-політичного впливу, як **розширення своїх економічних позицій в Євразії**. Організація дає можливість Пекіну легітимізувати свою присутність у Центральній Азії поряд з Росією, яка донедавна була єдиною країною, на яку орієнтувався регіон. У рамках ШОС у 2006 р. було створено Ділову Раду, до якої входять представники бізнесу країн-членів, Міжбанківське об'єднання, а наразі створюється Енергетичний клуб ШОС.

У довгостроковій перспективі передбачається створення зони вільної торгівлі між країнами-членами ШОС.

Чотири центральноазійські країни-учасниці діалогу «**Центральна Азія + Японія**» є також членами ШОС, що об'єктивно актуалізує питання конкуренції між цими двома структурами. Однак «Діалог» за ступенем співробітництва та інституціоналізації поки не є колективною організацією рівня ШОС.

Економічна конкуренція Китаю та Японії у Центральній Азії дозволяє зробити висновки про глибоке зацікавлення Пекіна і Токіо у розширенні співробітництва з регіоном задля реалізації енергетичних, транзитних та торговельних інтересів. Причому посилення впливу Китаю у Центральноазійському регіоні є

свого роду каталізатором зовнішньополітичної активності Японії в даному регіоні. Але проблеми, що формують корпус їх конкурентних відносин, є значно ширшими, ніж змагання за енергоресурси чи прокладання транспортних коридорів. Японія намагається створити новий формат співробітництва з країнами регіону, при цьому її проекти часто є проектами і США.

Роль Китаю у регіоні вже зараз є значно більшою, і очевидно, зростатиме надалі. Тісні відносини з Китаєм – це гарантія економічного розвитку для центральноазійських країн. А китайське керівництво розглядає світову і азійську фінансову ситуацію як вдалий момент для зміцнення власних позицій в глобальній економіці і лідерства у Центральній Азії.

Використані джерела

1. *Михеев, В.* Китай и Япония на фоне глобальных тенденций // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2007. – № 4. – С. 50–60.
2. *Малишева, Д.* Геополитические маневры на Каспии // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2006. – № 5. – С. 71–81; *Шевчук, О.* Китай між США та Росією: геостратегічні відносини: монографія. – Миколаїв : «Гліон», 2008. – 448 с.; *Каукенов, А.* Интересы Китая и Индии в Центральной Азии. Институт мировой экономики и политики Республики Казахстан, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.iwep.kz/>; Sutter R. Durability in China's Strategy toward Central Asia – Reasons for optimism // *Central Asia-Caucasus Forum Quarterly.* – 2008. – Vol. 6. – No.1. – P. 3–10; *Menon, R.* The New Great Game in Central Asia // *Survival.* – 2003. – Vol. 45. – № 2. – P. 187–205; *Goldstein, L.* China in the New Central Asia. Fletcher Forum of World Affairs. – 2005. – № 29. – P. 13–34; *Legvold, R.* Thinking Strategically: The Major Powers, Kazakhstan, and the Central Asian Nexus. – 2003. – Cambridge, Mass. : The MIT Press.
3. *Китай в XXI веке: глобализация интересов безопасности* / отв. ред. Г. И. Чуфрин. М. : Наука, 2007. – 327 с.; *Central Asia in China's Diplomacy* // E. Rumer, D. Trenin, H. Zhao. *Central Asia: Views from Washington, Moscow, and Beijing.* – Armonk, N.Y. : M. E. Sharpe, 2007. – P. 137–213.
4. *І. Комісіна.* Япония и Центральная Азия: партнерство набирает силу // *Центральная Азия и Кавказ.* – 1999. – № 3. – С. 9–21; 3 нових робіт: Усубалиев Э. Роль Японии в Центральной Азии // *Время Востока.* – 2008. – 18 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.easttime.ru/analytic/3/9/402.html>; King A., Townsend J. Is Japans interest in Central Asia stagnating? // *Central Asia-Caucasus Analyst.* – 2007. – 9 мая [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4685>.
5. *Див.* например *Михеев, В.* Китай и Япония на фоне глобальных тенденций // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2007. – № 4. – С. 50–60.
6. *Магомедов, А.* Энергетическая и транзитная геополитика «Большого Каспия» // *Свободная мысль.* – 2009. – № 2. – С. 83–98.
7. *Смирнов, С.* Газовый поход Китая. Необратимая зависимость [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.centrasia.tu/newsA.php4?st=1150200540>.
8. *International Institute for Strategic Studies.* The Military balance 2008. – London : IISS, 2008.
9. *China puts up \$10 bn for Central Asia loans* // *Financial Times.* 17 June, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ft.com/cms/s/0/b94804a0-5ad3-11de-8c14-00144feabdc0.html?ncklick_check=1.
10. *Bhadrakumar, M.* Cash-rich China courts the Caspian/ Alexander's Gas and Oil Connections. – 2009. – Vol. 14. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // www.gasandoil.com/goc/news/ntc92175.htm.
11. *Китайський слід* // *Експерт Казахстан.* – 2009. – № 14 (209). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // www.expert.ru/printissues/kazakhstan/2009/14/qa_kitayskiy_sled/.
12. *Шток, А.* Китайский натиск // *Експерт Онлайн* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.expert.ru/news/2009/04/20/kazakhstan-kitai-sp>.
13. *Гриб, Н.* Туркменский газ добудут за китайские деньги // *Коммерсант.* – 2009. – № 101.
14. *Minder, R.* Historic Asia trade route to be rebuilt // *Financial Times.* – 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ft.com/cms/s/0/8c7b80e8-6604-11dc-9fbb-0000779fd2ac.html>